

OD CHTEJENYA DO ČTEJENJA (JEZIČNE MIJENE U KAJKAVSKIM LEKCIONARIMA)

Barbara Štebih Golub

Institut za hrvatski jezik
i jezikoslovlje, Zagreb
bstebih@ihjj.hr

UDK: 821.163.42'282+2-528+2-282
025-326Čtejenja, evangelijumi 81'342.6
<https://doi.org/10.34075/cs.57.4.5>
Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 9/2021.

Sažetak

Tema ovoga rada jezična je usporedba dvaju izdanja književnokajkavskoga lektionara Čtejenja i evangelijumi, iz 1831. i 1851. godine. Kako su Čtejenja doživjela niz izdanja, pogodna su za povijesosociolingvistička istraživanja jer se usporedbom i analizom jezika lektionara mogu pratiti razvoj jezika i jezične mijene na svim razinama, gotovo iz jednoga desetljeća u drugo. Cilj provedenoga istraživanja bio je utvrditi jezične mijene (na grafijskoj i ortografijskoj, fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini) koje su tijekom dvaju desetljeća zahvatile kajkavski književni jezik i odgovoriti na pitanje je li se i ako jest, u kojoj mjeri, tijekom dvaju desetljeća književna kajkavština štokavizirala.

Ključne riječi: lektionar Čtejenja i evangelijumi, kajkavski književni jezik, jezične mijene

UVOD

Povijest hrvatskih lektionara bogato je vrelo istraživačkih tema za znanstvenike različitih struka: bibličare, liturgičare, povjesničare, pa i jezikoslovce. Naime, kao što je u svojoj monografiji o hrvatskim lektionarima zamijetio Fućak¹, usporedbom i analizom jezika lektionara jezikoslovci mogu pratiti razvoj jezika i jezične mijene na svim razinama, gotovo iz jednoga desetljeća u drugo. Ovaj je rad osmišljen kao prilog proučavanju jezika hrvatskih lektionara, i to onih pisanih kajkavskim književnim jezikom. Pri tome se nećemo baviti njihovom genezom² ili njihovim jezičnim obilježjima općenito,

¹ Jerko Fućak, *Šest stoljeća hrvatskoga lektionara*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975., 40.

² Popis kajkavskih lektionara i podatke o pojedinima od njih nalazimo u Jerko Fućak, *Šest stoljeća hrvatskoga lektionara*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975., 11–13, 266–270.

već ćemo usporedbom dvaju izdanja lekcionara Čtejenja i evangelijski, iz 1831. i 1851.,³ pokušati utvrditi jezične mijene koje su tijekom dvaju desetljeća zahvatile kajkavski književni jezik i odgovoriti na pitanje je li se i ako jest, u kojoj mjeri, književna kajkavština štokavizirala. Riječ je, naime, o prijelomnom i za kajkavski književni jezik „kobnom” razdoblju u hrvatskoj jezičnoj povijesti.

Kajkavski književni jezik – polifunkcionalni, standardizirani i normirani idiom – bio je jezikom pismenosti na području sjeverozapadne Hrvatske tijekom triju stoljeća, od književnokajkavskoga prvotiska, Pergošićeva *Decretuma* (1574., Nedelišće), do konačnoga prevladavanja ilirske jezične koncepcije i nestanka toga hrvatskoga književnog jezika.⁴ U doba izlaženja Čtejenja i evangelijskoga književna je kajkavština bila opisana i propisana u kajkavskim gramatikama i pravopisima,⁵ što potkrjepljuje Hadrovicsevu tezu da

³ *Čtejenja y evangelijski na vsze nedelje y szvètke czéloga léta za Potřebuvanye szlavne biskupie zagrebečke, Po Zapovědi y Oblazti Preizvishenoga, Preszvétloga y Prepostuvànoga Gozpodina Alexandra Alagovich, Biskupa Zagrebečkoga*, Franjo Župan, Zagreb, 1831., Čtejenja i evangelijski na sve nedelje i svetke cčloga léta za potrebuvanje nad-biskupie zagrebečke, s zavjetkom občinskih molitvah, po kojeh sveta cirkva nas vuči, kaj navlastito od Boga prositi i kaj činiti moramo, skupa s pridavkom juternjih, mešneh, spovedneh, i ostaleh molitvah, na svetlo van dani s dopustjenjem preuzvišenoga, presvetloga i prepošovanoga gospodina Juraja Haulika, sedamdeset i osmoga biskupa, a prvoga nad-biskupa zagrebečkoga, Franjo Župan, Zagreb, 1851.

⁴ Pregled povijesti kajkavskoga književnog jezika, njegovih obilježja i njime pisanih djela v. Diana Stolac, Kajkavski hrvatski književni jezik, u: Radoslav Katičić, Josip Lisac (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika* 2, Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, Zagreb, 2011., 189-228, Barbara Štebih Golub, Kajkavski hrvatski književni jezik u 17. i 18. stoljeću, u: Radoslav Katičić, Josip Lisac (ur.) *Povijest hrvatskoga jezika* 3, Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, Zagreb, 2013., 221-263, Barbara Štebih Golub, Kajkavski hrvatski književni jezik u 19. stoljeću, u: Josip Lisac, Ivo Pranjković, Marko Samardžija (ur.) *Povijest hrvatskoga jezika* 4, Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, Zagreb, 2015., 113-159.

⁵ Gramatikama *Horvacka gramatika oder Kroatische Sprachlehre zum Gebrauche aller jener, besonders der Deutschen Kroatiens Einwohner, welche Lust haben, die kroatische Sprache gründlich zu erlernen, von einem Menschenfreunde verfasst und herausgegeben* (1810., Zagreb) J. E. Matijevića, *Jezičnica horvatsko-slavinska za hasen Slavincev i potreboču ostaleh stranskoga jezika narodov – Kroatisch-Slavische Sprachlehre zum Nutzen der Slavonier und Gebrauche der übrigen auswärtigen Nationen* (1826., Pešta) J. Đurkovečkog i *Grammatik der kroatischen Mundart* (1837., Zagreb) I. Kristijanovića te pravopisom *Napučenje za horvatski prav čteti i pisati* (1808., Budim). Slovnice su dostupne u izdanjima Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (Ignac Kristijanović, *Gramatika horvatskoga narječja*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2012., Barbara Štebih Golub, *Horvatska gramatika J. E. Matijevića*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2017., Barbara Štebih Golub, *Jezičnica horvatsko-slavinska Josipa Đurkovečkoga*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2019.),

je kajkavski književni jezik početkom 19. stoljeća bio „najrazvijeniji, najhomogeniji i najmoderniji hrvatski književni jezik”.⁶ Iako su mnogi kajkavski autori književnom kajkavštinom pisali do sedamdesetih godina 19. st. i suprotstavljali se ilirskoj jezičnoj koncepciji, ova je na kraju prevladala. U takvoj jezičnopolitičkoj klimi 1876. izlazi štokavski lekcionar Čitanja i evanđelja za sve nedjelje i blagdane F. Ivekovića koji je konačno trebao potisnuti kajkavštinu iz liturgije. Međutim, u crkvama sjeverne Hrvatske ona se u liturgijskim čitanjima zadržala još dugo nakon toga, a kajkavski molitvenici sve do završetka Prvoga svjetskog rata.⁷

Rezultat su ilirocentrične perspektive i tipičnoga ilirskog i postilirskog odnosa prema književnokajkavskoj baštini i negativne ocjene kajkavskih lekcionara. Tako primjerice A. Veber prikazujući Ivekovićev lekcionar donosi i ocjenu kajkavskih lekcionara:

„Stariji evanđelistari upotrebljavani u zagreb. nadbiskupiji, bili su, naročito od doba Mikloušičeva, pisani skroz nevaljanom kajkavštinom, u kojoj su samo riječi bile hrvatske, i to kojekakve, a slog posve latinski, jer su se prevodioci držali latinskoga teksta rieč po rieč, neobzirujući se nimalo na duh jezika hrvatskoga. Odatle se pomalo stvori nekakva crkvena kajkavština, dosta nerazumljiva i samom kajkavskom puku.”⁸

Dakako, da takve ocjene valja revalorizirati strpljivim istraživanjem zanemarene književnokajkavske baštine.

1. CILJ ISTRAŽIVANJA I METODOLOGIJA

Kao što je naznačeno u uvodnome dijelu, cilj je ovoga istraživanja utvrditi je li i u kojoj je mjeri štokavski utjecao na jezik kajkavskih lekcionara objavljenih u turbulentnim vremenima hrvatske jezične povijesti, tj. u trenutku kada dolazi do sukoba dviju jezičnih koncepcija: književnokajkavske i ilirske.

dok je pravopis transkribirao i ponovno izdao A. Jembrih (Alojz Jembrih (ur.) *Naputčenje za horvatski prav čitati i pisati. Naputak za pravilno hrvatski čitati i pisati*, Hrvatska udruga „Muži zagorskog srca”, Donja Stubica, 2004.).

⁶ László Hadrovics, Štefan Zagrebec, kajkavski umjetnik kompozicije i stila, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 6 (1982.), 169-179.

⁷ Prema Juraj Kolarić, Molitvenici u drugoj polovici 19. stoljeća između kajkavskog i štokavskog. Kajkavski molitvenici Ignaca Kristijanovića (1796.-1884.), *Tkalčić. Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije* 2 (1998.), 150.

⁸ Citirano prema Josip Percan, Ignac Kristijanović (1796-1884) i njegov pokušaj prevođenja Svetoga pisma. *Bogoslovska smotra* 54 (1984) 1, 98.

Povijesnosociolingvistička istraživanja pokazala su da je upravo proučavanje varijantnosti unutar nekoliko inačica istoga teksta pogodno za istraživanje uzroka namjerne jezične promjene,⁹ pa se taj postupak često primjenjuje u izučavanju prijepisa *Biblije*, a mi smo ga primijenili u proučavanju jezika dvaju izdanja kajkavskoga lekcionara Čtejenja i evangelijumi iz 1831. i 1851. Iako bi jezična usporedba sviju izdanja toga lekcionara bila vrijedna istraživanja i zasigurno donijela važne rezultate, zbog ograničenja ovoga teksta usredotočili smo se na samo dva izdanja. Odabrana su ona iz 1831. i 1851. jer su dva desetljeća dovoljno dugo vrijeme da bi eventualne jezične mijene u smislu štokavizacije već mogle biti vidljive. Pri tome su bitna još dva čimbenika: izdanje iz 1831. tiskano je književnokajkavskom grafijom, dok je ono iz 1851. prvo izdanje Čtejenja i evangelijuma otisnuto Gajevom grafijom. Stoga je odgovor na pitanje znači li prihvaćanje gajice i približavanje štokavskome i na drugim jezičnim razinama, još važniji.

Tekstovi dvaju lekcionara uspoređeni su na grafijskoj i ortografijskoj, fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini. Pri analizi i izvođenju zaključaka jezična smo obilježja lekcionara usporedili s opisima u književnokajkavskim gramatikama (Matijevićevom *Horvackom gramatikom* i Kristijanovićevom *Grammatik der kroatischen Mundart*),¹⁰ u to vrijeme važećim pravopisom *Naputčenje za hrvatski prav čteti i pisati*,¹¹ *Rječnikom hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* i spoznajama do kojih smo došli ranijim istraživanjima.¹² Primjere donosimo u vlastitoj transkripciji, osim u dijelu o grafijskim razlikama gdje rabimo izvornu grafiju.

Iako za predmet istraživanja pitanje tko su bili priređivači dvaju analiziranih izdanja, nije presudno, osvrnut ćemo se i na njega jer smo nerijetko neka od jezičnih obilježja lekcionara promatrali u kontekstu ostatka opusa priređivača.

Tomaš Mikloušić (1767.–1833.) priredio je prva izdanja Čtejenja i evangelijuma,¹³ oko čega se slažu svi konzultirani izvori. Posli-

⁹ Anita Auer i Anja Voeste, Grammatical Variables. u Juan Manuel Hernández-Campoy; Juan Camilo Conde Silvestre (ur.). *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, Wiley-Blackwell Publishing, Chichester, Malden, 2012., 260.

¹⁰ Zbog lakše razumljivosti za čitatelja koristili smo se prijevodima koje je objavio Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, v. bilješku 5.

¹¹ Služili smo se pretiskom koji je uredio A. Jembrih, v. bilješku 5.

¹² Poglavitito onima u okvirima projekta *Ignac Kristijanović – zaboravljeni dragulj kajkavskoga književnog jezika*. <http://ihjj.hr/projekt/ignac-kristijanovic-ndash-zaboravljeni-dragulj-hrvatskoga-kajkavskoga-knjizevnog-jezika/88/>

¹³ Mikloušić je prvi lekcionar uredio 1807. Prema Jerko Fučak, *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975., 266 i Mijo Korade,

je njega uređivanje novijih izdanja toga lekcionara preuzima Ignac Kristijanović (1796.–1884.).¹⁴

Dok u literaturi postoji suglasje da je Kristijanović uredio Čtejenja iz 1842. i da je nesumnjivo priređivač svih kasnijih izdanja, pa i onoga iz 1851.¹⁵ koje je predmet našega istraživanja, oko izdanja iz 1831. mišljenja se razilaze. Naime, O. Šojat ga ubraja u „Djela, koja bi se mogla pripisati Ignacu Kristijanoviću”.¹⁶ Fućak¹⁷ tu tvrdnju O. Šojat navodi ne komentirajući njezinu točnost. Isto čini i Percan,¹⁸ dok Korade¹⁹ to izdanje uopće ne spominje. Prema Jagiću²⁰ Čteje-

Teološka i vjerska misao u hrvatskoj kajkavskoj književnosti. u: Alojz Jembrih (gl. ur.) *Kajkaviana Croatica. Hrvatska kajkavska riječ*, Družba braće hrvatskoga zmaja i Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1996., 104.

O Miklušićevu radu na lekcionarima v. i Josip Pecan, Ignac Kristijanović (1796–1884) i njegov pokušaj prevođenja Svetoga pisma *Bogoslovska smotra* 54 (1984.) 1, 100, Olga Šojat, *Pregled hrvatske kajkavske književnosti od polovine 16. do polovine 19. stoljeća i jezično-grafjska borba uoči i za vrijeme ilirizma. Hrvatski kajkavski pisci I*. PSHK. Matica Hrvatska i Zora, Zagreb, 1977., 35–36.

- ¹⁴ Mikloušić je bio Kristijanovićev ujak i uvelike je utjecao na njegov životni put i dje-latnost. Detaljnije v. Barbara Šebih Golub, Tomaš Mikloušić i Ignac Kristijanović. u: Alojz Jembrih i Barbara Šebih Golub (ur.). *Tomaš Mikloušić – zbornik radova*, Grad Jastrebarsko, Jastrebarsko, 2012., 223–239.
- ¹⁵ Jerko Fućak, Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975., 267, Vatroslav Jagić, Die serbokroatischen Übersetzungen der Bibel im Ganzen oder einzelner Teile derselben. Eine bibliographische Übersicht, *Archiv für Slavische Philologie* 34 (1913.) 3/4, 511–512, Mijo Korade, Teološka i vjerska misao u hrvatskoj kajkavskoj književnosti. u: Alojz Jembrih (gl. ur.) *Kajkaviana Croatica. Hrvatska kajkavska riječ*, Družba braće hrvatskoga zmaja i Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1996., 104, Ivan Kukuljević Sakcinski, *Bibliografija Jugoslavenska. Knjiga prva. Bibliografija Hrvatska*. Dragutin Albrecht, Zagreb, 1860, 78, 902, Ivan Kukuljević Sakcinski, Prinesci za povjest književnosti hrvatske. *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* 12 (1875.), 58, Josip Pecan, Ignac Kristijanović (1796–1884) i njegov pokušaj prevođenja Svetoga pisma, *Bogoslovska smotra* 54 (1984.) 100, Olga Šojat, Život i rad Ignaca Kristijanovića, *Rad JAZU* (1962.) 11, 99–100, Zlatko Vince, O nekim pitanjima hrvatskoga književnog jezika u doba ilirizma, *Forum*, 13 (1974.) 7/8, 270–277.
- ¹⁶ Olga Šojat, Život i rad Ignaca Kristijanovića, *Rad JAZU* (1962.) 11, 108.
- ¹⁷ Jerko Fućak, Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975., 267.
- ¹⁸ Josip Pecan, Ignac Kristijanović (1796–1884) i njegov pokušaj prevođenja Svetoga pisma, *Bogoslovska smotra* 54 (1984.) 1, 100.
- ¹⁹ Mijo Korade, Teološka i vjerska misao u hrvatskoj kajkavskoj književnosti. u: Alojz Jembrih (gl. ur.), *Kajkaviana Croatica. Hrvatska kajkavska riječ*, Družba braće hrvatskoga zmaja i Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1996., 104.
- ²⁰ Vatroslav Jagić, Die serbokroatischen Übersetzungen der Bibel im Ganzen oder einzelner Teile derselben. Eine bibliographische Übersicht, *Archiv für Slavische Philologie* 34 (1913.) 3/4, 511–512. Isto čini i Mijo Korade, Teološka i vjerska misao u hrvatskoj kajkavskoj književnosti. u: Alojz Jembrih (gl. ur.) *Kajkaviana*

nja iz 1831. također je priredio Mikloušić, a kao prvo izdanje koje je Kristijanović uredio eksplicitno spominje ono iz 1842.²¹

Budući da Šafařík u svojoj *Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur* kao priređivača izdanja iz 1831. imenuje Mikloušića,²² priklanjamo se tome mišljenju. Naime, Šafaříkovi informatori za pisanje njegove povijesti književnosti bili su upravo Mikloušić, a poslije na ujakovu preporuku i Kristijanović,²³ pa smatramo da je on raspolagao točnim informacijama.

2. REZULTATI ANALIZE

2.1. Razlike u sadržaju i grafičkoj izvedbi

Dva se analizirana izdanja razlikuju u obujmu (izdanje iz 1831. ima 315, a ono iz 1851. samo 250 stranica). Na početku lektionara iz 1851. dva su teksta koja ne nalazimo u ranijem izdanju. U prvome se objašnjava ustroj kalendarske,²⁴ a u drugome crkvene godine. Na kraju istoga izdanja dodane su misalske i misne molitve s tumačenjem, molitve za sakrament pokore pa pokornički psalmi, pričesne molitve, vespere i kompletorij te neke privatne molitve.²⁵

Na mikrostrukturnoj razini najuočljivija je razlika da se u izdanju iz 1851. prije poslanice uvijek nalazi molitva dana. Dodana su i kratka tumačenja o evanđelju ili tumačenju nekih obreda.²⁶ Primjerice: „Kojigoder pako zmed njih jesu njega prijeli, je njim dal oblast da bi Božja deca postali, onem najmre koji v njegvo ime veruju, koji

Croatica. Hrvatska kajkavska riječ, Družba braće hrvatskoga zmaja i Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1996., 104.

²¹ „Auch der letzte eifrige Verfechter der Erhaltung des kaj-Dialektes als Schriftsprache gegen die siegreichen Bestrebungen des unifizierten Illyrismus. Ignaz Kristijanović (anfangs schrieb er sich noch Kristian), war auf diesem Gebiete tätig. Sein Lektionarium, *Ctejenja i evangeliumi*, erschien 1842 und öfters.“ (Vatroslav Jagić, Die serbokroatischen Übersetzungen der Bibel im Ganzen oder einzelner Teile derselben. Eine bibliographische Übersicht, *Archiv für Slavische Philologie* 34 (1913.) 3/4, 512.

²² „Der Druck besorgt durch Th. Mikloušić.“ (Paul Josef Šafařík, *Geschichte illirischen und kroatischen Literatur*, Verlag von Friedrich Tempsky, Prag, 1865., 353).

²³ Paul Josef Šafařík, *Geschichte illirischen und kroatischen Literatur*, Verlag von Friedrich Tempsky, Prag, 1865., IV.

²⁴ Iako nije riječ o istome tekstu, taj dio veoma podsjeća na opis iz Mikloušićeva *Stoletnoga kalendara* (1819.)

²⁵ Taj dio nalazimo već u *Čtejenjima i evangelijumima* iz 1842.

²⁶ To je zapravo već uvedeno u izdanju iz 1842. O tome v. i Jerko Fučak, *Šest stoljeća hrvatskoga lektionara*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975., 267.

nisu iz krvi, niti iz telovnoga poželenja, niti iz volje človeka, nego iz Boga jesu rođeni. (*Na sledeće reči prigine se koleno.*)” (1851: 25). To je izdanje opremljeno i slikovnim materijalom.

2.2. Grafijska i ortografska razina

Već je spomenuto da je izdanje Čtejenja iz 1831. pisano književnokajkavskom grafijom tipičnom za prvu polovicu 19. st. i da su većim dijelom provedena ortografska rješenja iz u to vrijeme važećega kajkavskog pravopisa *Napučenje* (1808.), dok je ono iz 1851. otisnuto gajicom. Stoga se najveći dio grafijskih razlika odnosi na bilježenje palatala i afrikata, odnosno zamjenu književnokajkavskih digrafa. Jedina razlika između dvaju izdanja koja se odnosi na bilježenje samoglasnika, jest zamjena <e> kojim se grafijski prikazuje ekavski refleks jata, znakom *ě* (*nedelye* 1831: naslovnica > *nedělje* 1851: naslovnica, *czéloga léta* 1831: naslovnica > *cěloga lěta* 1851: naslovnica), no to se ne čini dosljedno (*dela tmicze* 1831: 1 > *dela tmicze* 1851: 15, *szvetu* 1831: 7 > *svetu* 1851: 22, *déte* 1831: 8 > *dete* 1851: 23).

Za književnokajkavsku grafiju specifično je da se slogotvorno *r* bilježilo slijedom *er*. Ta se praksa provodi i u izdanju iz 1851. (*perva* 1831: 1 > *perva* 1851: 15, *szmerti* 1831: 51 > *smerti* 1851: 62, *Szversjà* 1831: 50 > *sveržja* 1851: 61). Grafem <y> nije dijelom Gajeve reformirane grafije, pa ga se kada označuje sastavni veznik zamjenjuje s <i> (*Chtéjenya y evangeliumi* 1831: naslovnica > Čtejenja *i evangeliumi* 1851: naslovnica, *nedelye y szvètke* 1831: naslovnica > *nedělje i svetke* 1851: naslovnica, *Prezvétloga y Prepostuwànoga* 1831: naslovnica > *presvetloga, i prepoštovanoga* 1851: naslovnica), a u digrafima s <j> (*izhàdya* 1831: 49 > *izhadja* 1851: 61, *po goréztajanyu nyegovém* 1831: 62 > *po njegvem gorestajanju* 1851: 70, *Rimlyanom* 1831: 1 > *Rimljanom* 1851: 15). Ostali se književnokajkavski digrafi također zamjenjuju rješenjima tipičnima za reformiranu grafiju: *na Szúnczu y mészeczcu, y na zvézdah* 1831: 1 > *na suncu, mesecu i zvezdah* 1851: 15, *szvètke* 1831: naslovnica > *svetke* 1851: naslovnica, *tovàrushiczum* 1831: 8 > *tovarušicom* 1851: 22). Dok se u izdanju iz 1831. /ž/ bilježi kao <s>, u izdanju iz 1851. rabi se dijakritik <ž> (*priblìsal* 1831: 1 > *približal* 1851: 15, *Jòsef* 1831: 62 > *Jožef* 1851: 22, *vu hisi* 1831: 52 > *vu hiži* 1851: 63).

Problemi se javljaju pri grafijskoj fiksaciji srednjega, kajkavsko-ga /č/²⁷ novom grafijom, pri čemu se koriste grafemi <č> (*Chtéjenye*

²⁷ Antun Šojat, *Kratki nauuk jezičnice horvatske. Jezik stare kajkavske književnosti*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2009., 21.

1831: 1 > Čtejenje 1851: 15, *Vuchenikom* 1831: 51 > *vučenike* 1851: 61, *Zvelichènye* 1831: 1 > *zveličenje* 1851: 15) i <ć> (*noch* 1831: 1 > *noć* 1851: 15, *hochu* 1831: 54 > *hoću* 1851: 61, *puztchìnu* 1831: 49 > *puščìnu* 1851: 61). Međutim, Kristijanović kao kajkavac koji ne razlikuje /ć/ i /č/ u tome često griješi (*zgubićek* 1851: 63, *aldovnićki* 1851: 63 ali *aldovičkoga* 1851: 63). Zamijećene su i druge nedosljednosti u uporabi nove grafije. Primjerice, u književnokajkavskoj grafiji 19. st. /s/ u skupovima *sk*, *sp*, *st* bilježilo se kao <z>, a /š/ u skupovima *šk*, *šp* i *št* kao <s>, što su rješenja koja nalazimo i u Čtejenjima iz 1831. U izdanju iz 1851. /s/ se u navedenim skupovima bilježi kao <s> (*Pritizkana* 1831: naslovnica > *tiskom* 1851: naslovnica, *nezpúniju* 1831: 2 > *nespuniju* 1851: 16, *Lizta* 1831: 1 > *lista* 1851: 16), a /š/ se grafijski fiksira sa <š> (*Apostola* 1831: I > *Apoštola* 1851: 15, *Prepostuvànoga* 1831: naslovnica > *prepoštovanoga* 1851: naslovnica). Međutim, upravo pri pisanju spomenutih skupova u izdanju iz 1851. često se griješi,²⁸ što bi se pogrešno moglo protumačiti kao mijena u izgovoru (*Biskupa* 1831: naslovnica > *biskupa* 1851: naslovnica). Nedosljednosti u bilježenju tih skupova (npr. *apostola* 1851: 18, 1851: 15, 1851: 24 prema *apostola* 1851: 62) ukazuju na to da nije riječ o fonološkoj mijeni, već o nesnalazjenju u novoj grafiji.

Nesigurnost u uporabi nove grafije razvidna je i iz pisanja osobnih imena. Primjerice u izdanju iz 1831. dosljedno se piše *Jesush Kristush*, što se izgovara kao *Ježuš Krištuš*,²⁹ dok se izdanju iz 1851. koleba pisanje *Ježuš Kristuš* i *Ježuš Krištuš*. Dakako, da nije riječ o promjeni imena Spasitelja, već samo o grafijskoj neujednačenosti, pa na istoj stranici nalazimo grafijske varijante *Ježuš* i *Ježuš* (1851: 15).

Isto vrijedi i za neka druga imena. Tako se rimski cezar u izdanju iz 1831. zove *Augustuš (od Czeszara Auguztusha* 1831: 7), a Mojsije je *Mojžeš (Mojseš* 1831: 49), dok bi grafijska fiksacija njihovih imena u izdanju iz 1851. pogrešno mogla ukazivati na promjenu u izgovoru imena (*od Augustuša cesara* 1851: 22, *Mojžeš* 1851: 61).

Grafijska manira koje se pridržavaju kajkavski autori 19. st. (Kristijanović, Krizmanić, Lovrenčić, Mikloušić) jest i označavanje genitiva množine imenica s ništičnim nastavkom pisanjem *h* koje se odvađa apostrofom (*iz vùzt'h* 1831: I, *naszlédnika dobréh*

²⁸ Kristijanović je u takvim slučajevima najvjerojatnije automatizmom mijenjao znak za znak, ne vodeći računa o izgovoru.

²⁹ O pitanju oblika imena Isusa Krista u književnokajkavskim tekstovima v. Antun Šojat, O nekim problemima transkripcije starih kajkavskih tekstova, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 6 (1982.) 289–291.

chinyèny'h 1831: 7, *rùk'h* 1831: 10), što se ne preuzima u tekst iz 1851. (*ruk* 1851: 25, *starešin* 1851: 65).³⁰

Dio kajkavskih autora među kojima su bili Mikoušić i Kristijanović u svojim je tekstovima redovito rabio i naglasne znakove.³¹ Dok se u izdanju lekcionara 1831. takva praksa provodi (*budû* 1831:1, *széhnuli* 1831:1, *znamènya* 1831:1), u onome iz 1851. naglasni se znakovi više ne bilježe.

Od ortografskih problema osvrnut ćemo se još samo na pitanje sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja nenaglasnica, uporabu velikoga i maloga početnog slova i neka interpunkcijska pitanja. U skladu s uzusom onoga vremena u izdanju iz 1831. riječica *li* i niječnica *ne* pišu se sastavljeno s orotoničkom riječi, što se preuzima i u kasnije izdanje (*Jeszemli ja Gozpone?* 1831: 53 > *Rabbi! jesemli ja?* 1851: 64,³² *neprèjde* 1831: 2 > *neprejde* 1851: 16). Međutim, dok se u izdanju iz 1831. nenaglašeni oblici osobnih zamjenica, povratna zamjenica i nenaglašeni oblici prezenta glagola *biti* pišu sastavljeno s naglašenom riječi, u izdanju iz 1851. odstupa se od književnokajkavske ortografske prakse i u svim spomenutim slučajevima nalazimo nesastavljeno pisanje (*zpunilisze jeszu dnèvi* 1831: 8 > *spunili su se dnevi* 1851: 23, *y z-peleniczami nyega obvila, ter polsilagâ* 1831: 8 > *povila ga je vu pelenice, i položila vu jasle* 1851: 23, *kakszmô veruvali* 1831: 1 > *kada smo verni postali* 1851: 15). Obilježje književnokajkavske grafije s početka 19. st. je da se prijedlozi *k*, *v*, i *z* sa sljedećom riječju spajaju spojnicom, dok se ostali prijedlozi pišu odvojeno. Takvu ortografsku maniru nalazimo i u izdanju iz 1831., dok se u onome 1851. svi prijedlozi pišu odvojeno (*k-Sidovom* 1831: 10 > *k židovom* 1851: 24, *z-Marium* 1831: 8 > *s Mariom* 1851: 22, *z-Angelom* 1831: 8 > *z Angelom* 1851: 23, *iz hise, y pokolènya Davidovoga* 1831: 8 > *iz hiže i pokolenja Davidovoga* 1851: 22, *na obchinzkém ztànyu* 1831: 8 > *na oštariji* 1851: 23, *od ztrâha y chàkanya* 1831: 1 > *od straha i čekanja* 1851: 15, *vu oblaku z-oblaztjum velikum* 1831: 2 > *vu oblaku z velikum mogućnostjum*

³⁰ Valja napomenuti da se Kristijanovićeve grafijske praksa mijenjala. Takvo je bilježenje dosljedno u njegovim ranijim djelima, primjerice zbirci propovijedi *Blagorečja* (1831.), ali je od njega u svojim kasnijim tekstovima (npr. *Ezopuševim basnama* iz 1843.) odustao.

³¹ Valja naglasiti da se onim što kajkavski autori nazivaju „naglasnim znakovima” označuju različite kategorije obilježja: dužina i kračina, otvorenost ili zatvorenost (kod samoglasnika *e*), pripadnost određenoj vrsti riječi (usklik *o*), određeno značenje (usklik *a* kada se njime izražava čuđenje) i kraćenje riječi (u slučaju uporabe cirkumfleksa), što znači da nije riječ o naglasnim znakovima u suvremenom smislu.

³² Izdanje iz 1851. u tome pogledu nije posve dosljedno (*Mislíš li, da nemorem...* 1851: 66; *ti li si kraj židovsk?* 1851: 68).

i smožnostjum 1851: 15). Iznimka je prijedlog u koji se u izdanju iz 1831. sa sljedećom riječi spaja spojnicom (*v-jutro* 1831: 50, *v-vecher* 1831: 62), dok se u onome iz 1851. piše s apostrofom (*v'plenicah*, *v'jasle* 1851: 23, *v' njegvo ime* (1851: 25), čime se signalizira izostanak proteze.

Pisanje velikoga i maloga početnog slova, iako regulirano pravopisom *Napučenje*, u književnoj kajkavštini 19. st. nesustavno je. Usporedba dvaju izdanja lekcionara pokazuje da je uporaba velikoga početnog slova u izdanju iz 1851. ipak rjeđa no u onome iz 1831. i da je bliža suvremenoj ortografiji (*blisneshe je nashe Zvelichénye* 1831: 1 > *naše je zveličenje bližeše* 1851: 15, *vnosina Šherega nebèzkoga* 1831: 8 > *vnožina nebeskoga šerega* 1851: 23, *Y Réch Têlom* je poztala 1831: 11 > *i reč je Telom postala* 1851: 25, *iz zemlyè Egip-tonzke* 1831: 49 > *iz egiptonske zemlje* 1851: 61) iako je i dalje nesustavna (*İzraelski sini* 1851: 61 ali *izraelskih sinov* 1851: 61, *izraelskem sinom* 1851: 61). Književnokajkavski uzus je i odvajanje vokativnoga oblika uskličnikom od ostatka rečenice, što je u izdanju iz 1831. dosljedno, a u izdanju iz 1851. povremeno provedeno (*Prelyublyèni! Izkàzalasze je miloztcha Boga, Zvelichitela nashega vszé, lyudèm....* 1831: 7 > *Preljubljeni, milošća Boga, našega Zveličitelja, je se izkazala svem ljudem...* 1851: 22 ali *Bože! koi si ovu presvetu noć s trani prave svetlosti razsvetil...* 1851: 22, *Bratja! znajte, da je nam vre došla vura, da se iz sna podignemo; ar je sada naše zveličenje bližeše, nego onda, kada smo verni postali.* 1851: 15). U skladu s književnokajkavskom praksom u oba se izdanja ispred veznika i piše zarez (*Vu lastovita szvoja je doshel, y nyegovigâ nészû prijeli.* 1823: 11 > *On je vu svoja lastovita došel, i njegovi nisu njega prijeli.* 1851: 24).

2.3. Fonološka razina

U jezičnopovijesnim se istraživanjima zaključci o fonološkim obilježjima nekoga idioma nerijetko donose na temelju grafije. Kao što je već spomenuto, u izdanju Čtejenja iz 1851. prisutne su nesigurnosti u uporabi nove grafije koje bi nas mogle navesti na pogrešan zaključak o fonološkim mijenama. Međutim, naša je analiza pokazala da između dvaju izdanja postoje, iako malobrojne, stvarne razlike na fonološkoj razini.

Iako je za kajkavski književni jezik tipičan refleks poluglasa *e*,³³ tijekom triju stoljeća njegova postojanja u nekim je riječima

³³ Detaljnije v. Antun Šojat, *Kratki navuk jezičnice horvatske. Jezik stare kajkavske književnosti*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2009., 10–11.

refleks poluglasa bio dvojak, *a* ili *e* (*lagati – lež, dan – den*).³⁴ U oba izdanja lekcionara javljaju se oblici *dan* i *den* kao i njihove izvedenice (*na isti dan* 1831: 8, 1831: 10 > *na isti dan* 1851: 23, 1851: 24, *petnajsti dan meseca drugoga* 1831: 49 > *petnajsti dan drugoga meseca* 1851: 61, *denes* 1831: 59 > *denes* 1851: 68), ali je refleks *a* u onome iz 1851. daleko češći, odnosno gotovo uvijek se šva > e zamjenjuje s šva > a (*den* 1831: 1 > *dan* 1851: 15, *na den narodenja* 1831: 7 > *na dan narodenja* 1851: 22, *denes* 1831: 8, 1831: 10 > *danas* 1851: 24, 1851: 25). Smatramo da se takvim odabirom Kristijanović svjesno približava štokavskome. Naime, dosadašnja istraživanja njegova jezika³⁵ pokazala su da su, iako rabi oblike s oba refleksa, oni s refleksom *e* daleko češći.

U izdanju iz 1851. Kristijanović u niječnim oblicima glagola *biti* ekavske reflekske jata dosljedno mijenja u ikavske (*njegovi ga nesu prijeli* 1831: 11 > *nisu njega prijeli* 1851: 25, *nesu našli* 1831: 56 > *nisu našli* 1851: 66, *neje hotel piti* 1831: 60 > *nije hotel piti* 1851: 69). Iako su u književnoj kajkavštini prisutna oba refleksa, oblici s ikavskim refleksom su i dijelom štokavskoga idioma, pa je i takvim zahvatima tekst približen štokavskome.

Dosljedno provođenje zamjene *vs* > *sv* u oblicima neodređenih zamjenica³⁶ i njihovim tvorenicama u izdanju iz 1851. (*use nedelje* 1831: naslovnica > *svе nedelje* 1851: naslovnica, *usi* 1831: 7, 1831: 9, 1831: 11 > *svi* 1851: 22, 1851: 24, 1851: 25, *vsakoga človeka* 1831: 11 > *svakoga človeka* 1851: 25, *vsigdar* 1831: 52 > *svigdar* 1851: 52, *Oca vsamogućega* 1831: 272 > *Oca svamogućega* 1851: 233) također se može smatrati elementom štokavizacije teksta.

2.4. Morfološka razina

U svim razdobljima književnokajkavske pisane riječi tipični kajkavski oblici miješaju se s pojedinim oblicima preuzetima iz drugih dvaju hrvatskih književnih jezika koje ne nalazimo u kajkavskim organskim govorima.³⁷ Pripremajući Čtejenja iz 1851. Kri-

³⁴ U *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* potvrđena su oba oblika tijekom trajanja kajkavskoga književnog jezika, no čini se da su oni s refleksom *e* češći.

³⁵ Provedena u okviru projekta *Ignac Kristijanović – zaboravljeni dragulj kajkavskoga književnog jezika*.

³⁶ U kajkavskome književnom jeziku javljaju se samo zamjenice *ves - vsa - vso, vsaki - vsaka - vsako* V. Antun Šojat, *Kratki navuk jezičnice horvatske. Jezik stare kajkavske književnosti*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2009., 68.

³⁷ Detaljnije v. Antun Šojat, *Kratki navuk jezičnice horvatske. Jezik stare kajkavske književnosti*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2009., 61.

stijanović nerijetko oblike tipične za kajkavštinu zamjenjuje onima koji su joj zajednički sa štokavskim.

Iako je u kajkavskome književnom jeziku moguća tvorba imperativa dvjema skupinama nastavaka, kajkavski slovničari opisujući je, donose pravilo koje treba omogućiti razlikovanje 2. i 3. lica množine prezenta i imperativa. U Kristijanovićevoj *Gramatici horvatskoga narječja* pravilo glasi ovako: „Da bi se razlikovalo množinu imperativa od one indikativa, u glagola koji završavaju na *im*, *im* se mijenja u *emo* i *ete*, a u glagola koji završavaju na *em*, *em* se mijenja u *imo* i *ite* ili se sinkopira: *vučim*, ich lehre, u imperativu ima *vuči*, u množini *vučemo*, *vučete*...”.³⁸ Istraživanje koje su provele Schubert i Štebih Golub³⁹ pokazalo je da se Kristijanović u svojim tekstovima toga pravila i pridržavao. Međutim, u svojem izdanju Čtejenja iz 1851. pravilo ne provodi i imperativne oblike s nastavkom *-emo* zamjenjuje onima s nastavkom *-imo* (*gostemo* 1831: 98 > *gostimo* 1851: 97, *hodemo* 1831: 1 > *hodimo* 1851: 15, *molete* 1831: 54 > *molite* 1851: 65, *oblecemo* 1831: 1 > *oblecimo* 1851: 15). Iako i jedni i drugi oblici pripadaju kajkavskome književnom jeziku, oni s nastavcima *-emo*, *-ete* tipični su za književnu kajkavštinu 19. st., dok je oni s nastavcima *-imo*, *-ite* povezuju sa štokavštinom. Kristijanović, kao priređivač lekcionara, odstupio je dakle od uzusa koji slijedi u svojim ostalim tekstovima i odabrao oblike koji predstavljaju poveznicu prema štokavskome.

Usporedba imeničkih nastavka u dvama izdanjima Čtejenja pokazala je da se u oba rabe tipični književnokajkavski nastavci, odnosno da nema dosljednih namjernih i ciljanih zamjena. Iznimke su međutim prisutne. Tako u izdanju iz 1851. instrumentale jednine z *Marijom* i *tovarušicom* (1851: 22) zamjenjuje književnokajkavske oblike z *Marijum* i *tovarušicum* (1831: 7) iz ranijeg izdanja. Kroz sva tri stoljeća postojanja kajkavskoga književnog jezika jedini nastavak imenica *e*-deklinacije u instrumentalu jednine bio je *-um*, što znači da je oblik *Marijom* preuzet iz štokavskoga. Međutim, uporaba nastavka *-om* potvrđena je samo u navedenom primjeru, dok se u ostatku lekcionara iz 1851., kao što je spomenuto,

³⁸ Ignac Kristijanović, *Gramatika horvatskoga narječja*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2012., 105.

³⁹ Bojana Schubert i Barbara Štebih Golub, Norma i praksa: prakticiraju li kajkavski gramatičari pisci normu iz svojih gramatika u vlastitim književnim djelima? u: Maja Glušac (ur.) *Od norme do uporabe 2: Zbornik sa znanstvenoga skupa Od norme do uporabe 2 održanoga 28. i 29. rujna 2018. godine na Filozofskom fakultetu u Osijeku. Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Osijek, 2020., 350–352.

rabe tipični književnokajkavski nastavci, što ukazuje na mogućnost tiskarske pogreške.

Jedno od obilježja kajkavskoga književnog jezika jest i izjednačivanje oblika akuzativa i genitiva jednine imenica muškoga roda koje označuju što neživo. Dok u svojim tekstovima Kristijanović ravnomjerno rabi izjednačene i neizjednačene oblike, u izdanju lekcionara iz 1851. nalazimo isključivo neizjednačene oblike (*spukne meča svojega* 1831: 55 > *spukne svoj meč* 1851: 65–66, *da bi videl konca* 1831: 56 > *da bi videl konec* 1851: 55, *bi nesel križa njegovoga*. 1831: 60 > *bi nesel njegov križ* 1851: 69), što također tekst toga izdanja čini bližim štokavštini. Iznimka je samo tekst molitve Očenaš: **Kruha** našega vsagdašnjega daj nam denes. 1831: 272 > **Kruha** našega svakdašnjega daj nam denes. 1851: 233.

Za književnokajkavsku pridjevsku deklinaciju karakteristično je supostojanje više nastavaka. Nije neobično da pojedini pisci unutar istoga teksta, ovisno o stilskom odabiru, rabe različite nastavke. Osobito pisci 19. st. sve više izbjegavaju tipične kajkavske nastavke i rabe one koje kajkavštinu povezuju sa štokavštinom.⁴⁰ Usporedba dvaju izdanja lekcionara također ukazuje na tu tendenciju. Naime, ukoliko postoji više mogućih književnokajkavskih nastavaka, u izdanju iz 1831. rabe se oni tipičniji za kajkavštinu, dok ih se u izdanju iz 1851. zamjenjuje nastavcima koji kajkavski povezuju sa štokavskim (*vu onem vremenu* 1831: 7 > *vu onom vremenu* 1851: 22, *po celem svetu* 1831: 52 > *po celom svetu* 1851: 63).

Iako su u kajkavskome književnom jeziku za genitiv množine pridjeva postojala dva nastavka, *-eh* i *-ih*, prvi se smatralo tipičnim za pridjeve, a drugi za imenice. Takva se distribucija nastavaka izrijeком opisuje u kajkavskim gramatikama, primjerice u Kristijanovićevoj: „Genitiv ima dva završetka, *eh* i *ih*, od kojih se *eh* češće koristi jer je *ih* specifičniji za pridjeve.”⁴¹ Istraživanje Schubert i Štebih Golub⁴² pokazalo je da je taj autor⁴³ u svojim tekstovima zaista isključivo rabi nastavak *-eh*. Zanimljivo je stoga da priređujući

⁴⁰ Detaljnije v. Antun Šojat, *Kratki navuk jezičnice horvatske. Jezik stare kajkavske književnosti*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2009., 61.

⁴¹ Ignac Kristijanović, *Gramatika horvatskoga narječja*, Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2012., 60.

⁴² Bojana Schubert i Barbara Štebih Golub, Norma i praksa: praktiraju li kajkavski gramatičari pisci normu iz svojih gramatika u vlastitim književnim djelima? u: Maja Glušac (ur.) *Od norme do uporabe 2: Zbornik sa znanstvenoga skupa Od norme do uporabe 2 održanoga 28. i 29. rujna 2018. godine na Filozofskom fakultetu u Osijeku. Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Hrvatska sveučilišna naklada, Osijek, 2020., 340–341.*

⁴³ Dakako, ne samo on.

Čtejenja iz 1851. nastavak *-eh* zamjenjuje s *-ih* (*od sinov izraelskeh* 1831: 58 > *od izraelskih sinov* 1851: 68), čime tekst približava štokavštini.

Za instrumental jednine pridjeva muškoga roda uobičajen je književnokajkavski nastavak *-em*⁴⁴ iako Šojat⁴⁵ kao moguć spominje i *-im*. Kristijanović⁴⁶ u svojoj gramatici navodi samo *-em*, a to je i nastavak koji rabi u svojim tekstovima.⁴⁷ Stoga je činjenicu da u leksionaru iz 1851. nastavak *-em* mijenja u *-im* (z *Bogom živem* 1831: 57 > s *živim Bogom* 1851:66) moguće objasniti samo štokavskim utjecajem.

Usporedba dvaju izdanja leksionara pokazala je, međutim, da su u Čtejenjima iz 1851. potvrđeni i pridjevski nastavci koje kajkavski književni jezik ne poznaje⁴⁸ kao što je primjerice nastavak *-om* za instrumental jednine imenica ženskoga roda (z *oblastjum velikum* 1831: 2 > z *velikom mogućnostjum* 1851: 15, z *Marijum, zaručenom sebi tovarušicum nosečum* 1831: 7 > s *Marijom, sebi zaručenom tovarušicom koja je bila noseča* 1851: 22), što se može objasniti samo štokavskim utjecajem.

Što se tiče zamjenica, zamijećeno je da se oblici posvojnih zamjenica za muški rod u leksionaru iz 1851. dosljedno zamjenjuju, preciznije oblici sa samoglasnikom *o* mijenjaju se u one bez njega: *diku njegovu* 1831: 11 > *njegovu diku* 1851: 25, žena *njegova govoreča* 1831: 59 > *njegva žena govoreča* 1851: 68, *vučeniki njegovi* 1831: 133 > *njegvi vučeniki* 1851: 126. Oba oblika pripadaju kajkavskome književnom jeziku u svim njegovim razdobljima⁴⁹ i takva je zamjena ponajprije stilski odabir. Dosadašnja istraživanja koja smo proveli u okviru projekta *Ignac Kristijanović – zaboravljeni dragulj kajkavskoga književnog jezika* pokazala su da Kristijanović u svojim tekstovima preferira oblike posvojne zamjenice bez samoglasnika *o*, što

⁴⁴ V. Antun Šojat, *Kratki navuk jezičnice horvatske. Jezik stare kajkavske književnosti*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2009., 61.

⁴⁵ Antun Šojat, *Kratki navuk jezičnice horvatske. Jezik stare kajkavske književnosti*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2009., 59.

⁴⁶ Ignac Kristijanović, *Gramatika horvatskoga narječja*, Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2012., 27.

⁴⁷ To su potvrdila istraživanja provedena u sklopu projekta *Ignac Kristijanović – zaboravljeni dragulj kajkavskoga književnog jezika*.

⁴⁸ V. Šojat Antun Šojat, *Kratki navuk jezičnice horvatske. Jezik stare kajkavske književnosti*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2009., 21. Kristijanović u svojoj gramatici također bilježi samo nastavak *-um*, v. Ignac Kristijanović, *Gramatika horvatskoga narječja*, Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2012., 57.

⁴⁹ V. Antun Šojat., *Kratki navuk jezičnice horvatske. Jezik stare kajkavske književnosti*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2009., 17.

znači da je ovdje riječ o jezičnom obilježju tipičnom za njegov opus i da je riječ o zamjeni provedenoj iz stilskih razloga.

2.5. Sintaktička razina

Naša je analiza pokazala da se tekstovi dvaju istraživanih lekcionara međusobno najviše razlikuju upravo na sintaktičkoj razini. Kako bi detaljan prikaz razlika daleko nadišao okvire ovoga rada, osvrnut ćemo se samo na one najčešće: razlike u redu riječi (na primjeru položaja atributa), razlike u sintaksi glagolskih vremena (na primjeru zamjene perfekta historijskim prezentom) i na zamjeni participia.

Red je riječi u kajkavskome književnom jeziku bio slobodan, pa se u dvama analiziranim izdanjima nerijetko razlikuje. Najčešće je riječ o nesustavnim zahvatima koji se mogu objasniti stilskim odabirom priređivača. Ipak, zamijećene su i dosljedne promjene reda riječi. Dok je u izdanju 1831. atribut u pravilu u postpoziciji, u Čtejenjima iz 1851. priređivač ga stavlja u antepoziciju (*vučenikom svojem* 1831: 1 > *svojem vučenikom* 1851: 15, *sina svojega prvorodenoga* 1831: 8 > *svojega prvorodenoga sina* 1851 : 23, *sini izraelski* 1831: 49 > *izraelski sini* 1851: 61, *na dan svetečni* 1831: 52 > *na svetečni dan* 1851: 63). Postpozicija atributa, osobito u ustaljenim sintagmama, jedno je od obilježja tzv. biblijskoga reda riječi. Njome se ostvaruje ozračje uzvišenosti i uznositosti, pa je potvrđena u hrvatskim biblijskim prijevodima i lekcionarima od Bandulavića do Katančića, kao i kod brojnih nabožnih bosanskih, dalmatinskih, slavonskih i kajkavskih pisaca. Postpoziciju atributa smatra se sintaktičkim latinizmom, iako je stabilnosti toga sintaktičkog obilježja mogao pridonijeti i crkvenoslavenski jezik.⁵⁰ Kako se i sam Kristijanović konstrukcijom obilno koristi u svojim nabožnim tekstovima, ostaje nejasno zašto je zamjenjuje neobilježenim redom riječi.

U Čtejenjima iz 1851. često se rabe glagolsko vrijeme ili glagolski način različiti od onih u izdanju iz 1831. Primjerice perfekt se zamjenjuje kondicionalom II. (... *petajsti dan meseca drugoga potlamkak izišli jesu iz zemlje egiptonske*. 1831: 49 > ... *petnajsti dan drugoga meseca poklamkam bi bili izišli iz egiptonske zemlje*. 1851: 61)

⁵⁰ O tome v. Jozo Vela i Ivana Vrtič, *Verborum ordo mysterium: red riječi u Kašičevu prijevodu Biblije. Rasprave. Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39 (2013.) 2, 600, bilješka 31. Autori spominju da je utjecaj crkvenoslavenskoga vidljiv i u Karadžičevu prijevodu *Novog zavjeta* te u dvjema raširenim redakcijama toga prijevoda s kraja 19. st., Šulekovoju i Rešetarovoju. Smatraju i da je stabilnosti toga sintaktičkog obilježja mogla pridonijeti i narodna književnost (npr. postponirani smještaj atributa u narodnim pjesmama).

ili kondicional I. perfektom (*Vu onem vremenu kada **bi** vnožina velika **bila** z Ježušem, niti bi imeli kaj bi jeli, zezvavši vučenike reče njim:...* 1831: 132 > *Vu onem vremenu kad **je** velika vnožina ljudstva s Ježušem **bila** i ne bi imali kaj jesti, skup zezval je svoje vučenike i reče njim:...* 1851: 125). Kako se u tekstovima pisanim kajkavskim književnim jezikom i perfekt i kondicionali upotrebljavaju za izricanje radnje u prošlosti, a nije riječ o dosljedno provedenim zamjenama, smatramo da se radi o priređivačevu stilskom odabiru.

Međutim, postoje razlike u uporabi glagolskih vremena koje su uz rijetke iznimke dosljedne. Tako Kristijanović u svojem izdanju perfekt glagola *reči* gotovo beziznimno zamjenjuje historijskim prezentom (*Vu onem vremenu **rekel je** Ježuš vučenikom svojem...* 1831: 1 > *Vu onem vremenu **reče** Ježuš svojem vučenikom...* 1851: 15, *I **rekel je** njim angel...* 1831: 8 > *I **reče** njim angel ...* 1851: 23, *A Ježuš **je rekel**:...* 1831: 52 > *Ježuš pako **reče** njim* 1851: 63).⁵¹ Dapače, njime u nekim slučajevima zamjenjuje čak i druge glagole govorenja u perfektu (*I **povedal je** njim priliku...* 1831: 2 > *I **reče** njim priliku ovu...* 1851: 16). Istraživanje Kristijanovićeve opusa pokazalo je da historijski prezent *reče* doduše koristi i u svojim drugim tekstovima, no, čak i u nabožnim tekstovima, veoma rijetko. Iznimka su njegovi biblijski prijevodi. Primjerice, dok u *Blagorečjima*, zbirci propovijedi u dva toma od kojih svaki obaseže tristotinjak stranica, nalazimo samo desetak potvrda oblika *reče*, u Kristijanovičevu prijevodu *Knjige Judite*⁵² ih je 19. U hrvatskoj se tradiciji lat. *dixit* od staroslavensko-čakavskih lekcionara, preko Bernardinova lekcionara do Katančićeva prijevoda *Biblije*⁵³ prevodi aoristnim oblikom *reče*. Kako u kajkavskome književnom jeziku aorist i imperfekt više nisu postojali, neki od kajkavskih prevoditelja *Biblije*, odnosno njezinih dijelova, primjerice Vranić⁵⁴ i Gusić⁵⁵, rabe aoristu oblično jednak

⁵¹ Valja napomenuti da je i u Čtejenjima iz 1831. potvrđena uporaba glagola *reči* u historijskom prezentu, no bitno je rjeđa no u onima iz 1851. U takvim slučajevima Kristijanović ne mijenja glagolsko vrijeme (*A on odgovorivši **reče**...* 1831: 53 > *A on odgovori i **reče**...* 1851: 64, *Onda **reče** njim Ježuš:...* 1831: 54 > *Onda **reče** njim Ježuš:...* 1851: 64, *Odgovorivši pako Peter **reče** njemu ...* 1831: 54 > *Peter pako odgovori njemu i **reče**...* 1851: 64, ***Reče** njemu Ježuš:...* 1831: 59 > ***Reče** njemu Ježuš* 1851: 68).

⁵² Objavljenom u *Danici zagrebečkoj* za 1846. godinu.

⁵³ Zahvaljujem na pomoći kolegicama prof. dr. Gordani Čupković i dr. sc. Marijani Horvat te kolegi prof. dr. Borisu Becku.

⁵⁴ Antun Vranić, *Psalmi*, Biblijski institut i Hrvatsko biblijsko društvo, Zagreb, 2017.

⁵⁵ Ivan Rupert Gusić, *Sveto pismo Novoga zakona*, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, 2018.

historijski prezent. Kristijanović se, dakle, uporabom kajkavskoga historijskog prezenta, koji je oblično jednak čakavskim i štokavskim aoristnim oblicima⁵⁶, nastavlja na kajkavsku tradiciju, ali se izborom toga oblika približava i nekajkavskim biblijskim prijevodima.

Istraživanja⁵⁷ pokazuju da se participe u kajkavskome književnom jeziku obilno rabilo još u prvoj polovici 19. st. u tekstovima koji su pripadali različitim stilskim registrima te da su mogli vršiti različite sintaktičke funkcije. Iako je njihova uporaba bogato potvrđena u oba istraživana izdanja, u izdanju iz 1851. participi su rjeđi jer ih Kristijanović zamjenjuje na različite načine: prilozima (*I došli jesu žureći se*. 1831: 10 > *I oni su **hitro** došli...* 1851: 24), drugim sintaktičkim konstrukcijama (*Medtemtoga velim vam od vezda **videli budete** sina človečjega **sedečega** iz desna mogućnosti Božje i **dodjučega** vu oblakih nebeskeh*. 1831: 58 > *Ništarmanje velim vam da od sada **budete videli** sina človečjega **sedeti** na desnici Božje mogućnosti i **dojti** vu nebeskih oblakih*. 1831: 47) i, daleko najčešće, zavisnim rečenicama (*I pastiri bili su vu državi istoj **skoznujući** i **držeći** stražu noćnu nad čredum svojim...* 1831: 8 > *Bili su pako vu onom istom kotaru pastiri **koji su skoznuvali** i **noćnu stražu držali nad svojim čredom***. 1851: 23, *I sproti nastala je z angelom vnožina šerega nebeskoga, **hvalečeh** i **govorečeh**: ...* 1831: 8 > *I sproti je nastala z angelom vnožina nebeskoga šerega **koji su hvalili Boga** i **govorili**: ...* 1851: 23, ***Videći** pako spoznali jesu istinsku reč koja povedana je bila njim od deteta ovoga*. 1831: 9 > ***Kad bi pako to bili videli**, spoznali su da je istinito kaj je njim bilo povedano od deteta*. 1851: 24). S obzirom na ranije spomenuta istraživanja i činjenicu da Kristijanović u svojim tekstovima različitih stilskih registara (basne, nabožni tekstovi, praktični savjeti u *Danici zagrebečkoj*) veoma često upotrebljava participe, smatramo da nije riječ o razvojnoj tendenciji potiskivanja participa, već jednostavno o autorovu stilskome odabiru. Kao što ističe Kordić,⁵⁸ participi i rečenice kojima ih je moguće razvezati nisu sintaktički i semantički jednaki⁵⁹ jer je particip dvosmisleniji. Naime, određene se informacije eksplicitno izražene

⁵⁶ Dakako, ako zagledamo u ranija jezična razdoblja, i stesl. asigmatskom aoristu.

⁵⁷ Marijana Horvat i Barbara Štebih Golub, Aktivni particip prezenta u hrvatskim tekstovima 17.–19. stoljeća. u: Tanja Kuštović i Mateo Žagar (ur.) *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2016., 181–201. i Bojana Schubert i Barbara Štebih Golub, Participi u tekstovima pisanima kajkavskim književnim jezikom krajem 18. i u 19. stoljeću, *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, 31 (2019.) 1, 223–251.

⁵⁸ Snježana Kordić, *Relativna rečenica*, Sveučilišna naklada, Zagreb, 1995., 278.

⁵⁹ Dokaz tome je što mnogi jezici poznaju i particip i zavisnu, npr. relativnu, rečenicu.

zavisnom rečenicom kada se umjesto nje rabi particip, mogu rekonstruirati još samo iz konteksta.⁶⁰ Smatramo stoga da Kristijanović, i sam prevoditelj *Biblije*, participe razvezuje zavisnim rečenicama ili zamjenjuje drugim sintaktičkim konstrukcijama i sredstvima, kada misli da to doprinosi razumljivosti i kvaliteti teksta.

2.6. Leksička razina

Uz sintaktičku razinu leksička je ona na kojoj se tekstovi dva-ju analiziranih izdanja Čtejenja i evangelijuma najviše razlikuju. Usporedba tekstova pokazala je da najvećim dijelom nije riječ o sustavnim zamjenama, što ukazuje na to da su razlike rezultat različitih prevoditeljskih rješenja i stilskih odabira priređivača. Jedna od veoma rijetkih dosljednih razlika jest zamjena leksema *puk* koji se rabi u izdanju iz 1831. leksemom *ljudstvo* (... *da nas otkupi od vsake hudobnosti i očisti **puka**....* 1831: 7 > ... *da bi nas otkupil od svake krivice i očistil sebi **ljudstvo**...* 1851: 22, *Na dan pako svetečni navaden je bil poglavar **puku** spustiti jednoga vuznika kojega bi hoteli.* 1831: 59 > *K dnevnu pako svetečnomu je bil poglavar navaden **ljudstvu** spustiti jednoga vuznika.* 1851: 68, *Zapoved ada stražiti groba tja do dneva tretjega da morebiti ne dojdeju vučeniki njegovi i vkradneju njega ter rečeju **puku**...* 1831: 63 > *Zapovedi anda stražiti grob do tretjega dana da morebiti ne dojdu njegovi vučeniki i vkradneju njega ter rečeju **ljudstvu**...* 1851: 71). Prema *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*⁶¹ oba leksema dijelom su književno-kajkavskoga leksika te su potvrđeni u rječničkim i tekstnim izvorima tijekom više stoljeća, što znači da se leksem *ljudstvo* ne može smatrati ispravnijim ili „kajkavskijim” od leksema *puk*. Nadalje, oba su potvrđena i tijekom 19. st. pa se ne može govoriti ni o zamjeni arhaizma. Akademijin rječnik⁶² također bilježi oba leksema, pa ni tumačenje da je jedan od njih manje ili više razumljiv govornicima štokavskoga i da je riječ o približavanju štokavštini, ne bi bilo točno. Smatramo stoga da je riječ isključivo o stilskom odabiru priređivača.

Dok bi se zamjene bliskoznačnim leksemima moglo interpretirati isključivo kao priređivačev stilski odabir, one leksemima različitih značenja, nisu samo pitanje stila, već i točnosti, preciznosti

⁶⁰ Snježana Kordić, *Relativna rečenica*, Sveučilišna naklada, Zagreb, 1995., 277.

⁶¹ <http://kajkavski.hr/rjecnik/?letter=xl&page=14>, <http://kajkavski.hr/rjecnik/?letter=p&page=1306>,

⁶² Pero Budmani i Tomo Maretić, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika VII*, JAZU, Zagreb, 1952., s. v. *nastor*, Tomo Maretić, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika XII*, JAZU, Zagreb, 1952., s. v. *puk*.

prijeвода. Tako su u primjeru *ne vu spalnicah i nesramnostih*, *ne vu svađenju i nastoru* 1831: 1 > *ne vu spalnicah i nečistoći*, *ne vu svađenju i nenavidnosti* 1851: 15, vidljive dvije zamjene: *nesramnost* > *nečistoća* i *nastor* > *nenavidnost*. Leksemi *nesramnost* 'besramnost, bestidnost, bezobraznost'⁶³ i *nečistoća* 'blud, bludnost; spolni nagon, spolnost'⁶⁴ bliskoznačnice su, a *nastor* 'mržnja, neprijateljstvo; proganjanje'⁶⁵ i *nenavidnost* 'zavist, mrskost'⁶⁶ to nisu. Prva zamjena utječe samo na stil odlomka, no druga i na njegov smisao. Kako je Kristijanović i sam preveo dijelove *Biblije*, očigledno se i pri priređivanju lekcionara više oslanjao na vlastita prijevodna rješenja. U kojoj mjeri tek valja utvrditi daljnjim istraživanjima.

3. ZAKLJUČAK

Provedeno je istraživanje pokazalo da između dvaju izdanja književnokajkavskoga lekcionara Čtejenja i evangelijumi, iz 1831. i 1851., postoje razlike na svim jezičnim razinama. Najuočljivije su one na grafijskoj razini jer su Čtejenja iz 1851. prvo izdanje toga lekcionara tiskano reformiranom, Gajevom grafijom. Razlike na fonološkoj razini malobrojne su, ali i znakovite. Riječ je o zamjeni refleksa poluglasa *e > a* u nekim leksemima i oblicima (*na den narodenja* 1831: 7 > *na dan narodenja* 1851: 22) i zamjeni ekavskoga refleksa *jata* u niječnim oblicima glagola *biti* ikavskim (*njegovi ga nesu prijeli* 1831: 11 > *nisu njega prijeli* 1851: 25). Iako svi navedeni oblici pripadaju kajkavskome književnom jeziku, priređivač se njihovim odabirom približava štokavskome. Većina razlika na morfološkoj razini stilske je prirode, ali prisutne su i one koje idu u smjeru štokavizacije. Kristijanović između više mogućih književnokajkavskih oblika bira zajedničke sa štokavskim (imperativni nastavci, pridjevski nastavci). Iznimno je rijetko riječ o obilježjima koja su strana kajkavskome književnom jeziku (nastavak *-om* za instrumental jednine imenica ženskoga roda).

Razlike na sintaktičkoj i leksičkoj razini također su veoma brojne, no gotovo beziznimno rezultat priređivačevih stilskih i prevoditeljskih odabira. Eventualno se zamjenu perfekta glagola govorenja historijskim prezentom glagola *reći*, može smatrati približavanjem biblijskome stilu drugih dvaju hrvatskih književnih jezika.

⁶³ <http://kajkavski.hr/pretraga/?q=nesramnost>

⁶⁴ <http://kajkavski.hr/pretraga/?q=ne%C4%8Disto%C4%8Da>

⁶⁵ <http://kajkavski.hr/pretraga/?q=nastor>

⁶⁶ <http://kajkavski.hr/pretraga/?q=nenavidnost>

Zaključno možemo ustvrditi da je u slučaju postojanja više oblika – onih tipičnih za kajkavštinu i onih koji ju povezuju sa štokavskim – Kristijanović birao ove druge, što ukazuje da su se tijekom dvaju desetljeća u kajkavskome književnom jeziku odigrale promjene u smjeru štokavizacije.

FROM CHTEJENYA TO ČTEJENJA
(LANGUAGE CHANGE IN KAJKAVIAN LECTURERS)

Summary

The topic of the paper is a linguistic comparison of two editions, published in 1831 and 1851, of the literary-Kajkavian lectionary *Čtejenja i evangelijumi*. As *Čtejenja* has undergone a number of editions, they are suitable for historical-sociolinguistic research because by comparing and analyzing the language of lectionaries one can follow the development of language and linguistic changes at all levels, from one decade to the other. The aim of the research was to determine the linguistic changes that affected the Kajkavian literary language during the two decades of turning point in Croatian linguistic history and to answer the question of whether and if so, to what extent, Kajkavian acquired Štokavian features. The texts of the two editions of the lectionary were compared on a graphic and orthographic, phonological, morphological, syntactic and lexical level.

Differences were found to be present at all language levels. The most noticeable are those at the graphic level because the *Čtejenja* of 1851 are the first edition of that textbook printed in a reformed, Gaj's alphabet. At the phonological level, it is noticeable that in the 1851 edition, there was a substitution of the reflex of the semivowel *e* > *a* and a substitution of the Ekavian reflex of *jat* in the negative forms of the verb *biti* with Ikavian ones, by which the language of the lectionaries became closer to Štokavian. At the morphological level, the editor chooses from several possible literary-Kajkavian forms those that are common to the Štokavian (imperative suffixes, adjective suffixes). The differences at the syntactic and lexical level are also very numerous, but almost invariably the result of the editor's stylistic and translator choices.

Key words: lectionary *Čtejenja i evangelijumi*, kajkavian literary language, language changes